

Kanttekeningen bij Cultuur in de Spiegel

Evert Bisschop Boele

Het project *Cultuur in de Spiegel* ontwikkelt op basis van inzichten uit de wetenschap een doorlopende leerlijn cultuureducatie. De Rijksuniversiteit Groningen (RuG) en het Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling SLO voeren, samen met een aantal scholen, het project uit op verzoek van organisaties uit het werkveld. Het theoretisch kader van *Cultuur in de Spiegel* is te vinden in een door hoofdonderzoeker prof. dr. Barend van Heusden (RuG) geschreven boekje.

Begin februari werd dat boekje besproken in een bijeenkomst met onderzoekers en beleidskader, en in Kunstzone 2/3-2011 reageerde Diederik Schönau al met een korte samenvatting en een paar kritische opmerkingen. Ik voeg daar graag nog een paar opmerkingen aan toe. Wetenschap kan niet zonder kritiek, en zeker als onderzoekers wetenschappelijke resultaten rechtstreeks naar de praktijk vertalen, is kritische discussie belangrijk. Ik ga in op vijf punten. Inhoudelijk zijn mijn opmerkingen vaak gerelateerd aan mijn eigen discipline - muziek - maar mogelijk gelden ze ook voor andere disciplines.

Herdefiniëren of nieuwe termen?

Om te beginnen: ik vind het kader van *Cultuur in de Spiegel* te ingewikkeld. En dat komt vooral door het woordgebruik. Van Heusden schrijft helder en toegankelijk, maar het probleem is dat in dit theoretisch kader te veel woorden uit het dagelijks taalgebruik worden voorzien van een andere definitie. Op den duur raak ik de draad dan kwijt.

Het beste voorbeeld is het woord *cultuur*. *Cultuur in de Spiegel* geeft vier standaard betekenissen van het woord *cultuur*, en voegt er daar zelf nog twee aan toe: *cultuur-in-brede-zin* (= cognitie; zoals Schönau terecht opmerkt een 'ruimhartige definitie') en *cultuur-in-beperkte-zin* (= meta-cognitie). Het lukt in het boekje lang niet altijd consequent te zijn in het gebruik van het woord *cultuur*, omdat ook oudere definities her en der in het boekje worden gehanteerd. Zo gaat het achterin plotseling over 'onze cultuur' en vraag je je af dat onze cultuur 'in brede zin', 'in beperkte zin', of gewoon in de wandelgangen is.

Dat geldt ook voor andere woorden. *Cultuur in de Spiegel* gebruikt *sensorisch* en *motorisch* bijvoorbeeld op een manier die voor veel docenten, toch de doelgroep, anti-intuïtief is. Ik ken motorisch als onderdeel van het lijstje *cognitief* - *affectief* - *motorisch* - *sociaal*, en ik vind het moeilijk de term *motorisch* te koppelen aan

verbeelding enerzijds en *conceptualisering* anderzijds. En datzelfde rijtje dat in het geheugen van vele docenten gegrift staat, maakt het ook moeilijk de buitengewoon brede definitie van *cognitie* in *Cultuur in de Spiegel* voortdurend voor ogen te houden.

In iedere tak van wetenschap heb je de keuze om ofwel woorden uit het dagelijks leven ofwel nieuwe woorden te gebruiken. Vaak wordt voor het laatste gekozen. In veel wetenschappen wordt een soort jargon gehanteerd dat ver afligt van het dagelijks taalgebruik. In de sociale wetenschappen heet een mens soms een subject of een actor, en in de etnomusicologie heet een partituur een prescriptieve notatie. Dat is geen dikdoenerij, althans niet uitsluitend. Het is ook een poging afstand te scheppen tot het alledaagse om op die manier scherper te kunnen kijken. Ik denk dat *Cultuur in de Spiegel* er beter van wordt als er meer afstand genomen wordt tot veelgebruikte termen. Dat verhoogt de begrijpelijkheid, en daarmee de bruikbaarheid in bijvoorbeeld legitimatiediscussies rond de kunstvakken.

Kunst - doe maar niet

In zijn toelichting op *Cultuur in de Spiegel* meldt Van Heusden dat hij er lang over getwijfeld heeft het woord *kunst* in de theorie op te nemen, maar dat hij dat uiteindelijk toch gedaan heeft, omdat het nu eenmaal een veelgebruikte term is. Schönau vindt dat *kunst* beter uitgewerkt zou moeten worden in *Cultuur in de Spiegel*. Persoonlijk is mij het tegenovergestelde een lief ding waard: schrappen. Juist deze theorie kan heel goed zonder, en het gebruik van het woord leidt er toe dat het onderscheid tussen kunst en niet-kunst (andere als het onderscheid tussen kunst en vermaak) weer de tekst in sluipt.

Dat onderscheid is onwerkbaar en voor het muziekonderwijs onnodig en ook ongewenst. Het ontbreken van *kunst* staat een effectieve omgang met Jan Smit of Bach niet in de weg. Maar goed, ik redeneer hier vanuit het muziekonderwijs, en *Cultuur in de Spiegel* speelt zich twee abstractieniveaus hoger af: het gaat om cultuuronderwijs, dat kunstonderwijs omvat waaronder dan weer muziekonderwijs valt. Een zware ideologische bovenbouw waar de simpele praktijk - muzikales geven, of dansles, of les in muziektheater of videokunst als we interdisciplinariteit belangrijk vinden - zo langzamerhand onder dreigt te bezwijken.

Media: de preoccupatie met het visuele

Cultuur in de Spiegel onderscheidt vier media van cultuur - de dragers van cultuur, zeg maar: het lichaam, voorwerpen, taal en grafische

symbolen. Symbolen kunnen in *Cultuur in de Spiegel* uitsluitend grafisch zijn. Dat lijkt me een uiting van de visuele preoccupatie van onze westerse cultuur, inclusief haar wetenschap. Kunnen symbolen ook driedimensionale beelden zijn, of geluiden, of geuren, of texturen? De keuze voor uitsluitend grafische symbolen leidt er toe dat schilderkunst in *Cultuur in de Spiegel* valt onder *symbolische zelfverbeelding*, terwijl instrumentale muziek onder *zelfverbeelding door voorwerpen* valt. Maar is instrumentale muziek niet méér dan zelfverbeelding met behulp van muziekinstrumenten? Of moet, andersom, een schilderij dan niet ook gekarakteriseerd worden als zelfverbeelding met behulp van een doek en een verfkwas? Dit verdient herziening of veel meer uitleg.

Impliciete uitgangspunten

Een van de referenten op de bijeenkomst, prof. dr. Carla van Boxtel, vond dat *Cultuur in de Spiegel* teveel vanuit één perspectief - de cognitiewetenschap waarin het individu centraal staat - is geschreven. Andere perspectieven, zo zei zij, zijn even goed mogelijk en kunnen tot andere uitkomsten leiden. Ook Schönau waarschuwt voor monopolisering van de term cultuuronderwijs. Ik deel die kritiek, en vind dat *Cultuur in de Spiegel* veel duidelijker moet maken vanuit welk wetenschappelijk perspectief het theoretisch kader is geschreven; en dat daar alternatieven voor bestaan. Zelfs al zouden de onderzoekers zelf niets in die alternatieven zien, dan nog moeten ze voor het veld waarvoor ze schrijven daarover helder zijn. Dat is immers een veld waar het niet dagelijkse kost is uit een theoretische tekst een impliciet perspectief te halen en dat tegenover andere perspectieven te zetten.

Het gaat dan echt om de basale veronderstellingen die achter dit kader zitten. Hoe denken wij dat de wereld in elkaar zit? Wat is de mens? Wat is kennis? Dat wordt allemaal niet uitgesproken, maar de stellingen dat de mens 'een brein in een lichaam' (p. 42) is of dat de wetenschap ten doel heeft universele in wiskundige taal uitgedrukte structuren op te sporen (p. 29) zijn geen wetenschappelijke gegevens of verworvenheden. Het zijn vooronderstellingen die een onderzoeker aan het begin van een theoretisch kader in samenhang hoort te presenteren - zoals ook het ontbreken van enige verwijzing naar theorieën over leren en onderwijs overigens wel uitgelegd mag worden. Explicitering lijkt me fair tegenover de lezer.

Nee, dank U!

Ten slotte dan mijn belangrijkste bezwaar, een bezwaar dat op de bijeenkomst ook werd aan-

Cultuur in de Spiegel

Reactie op bijdragen van Diederik Schönau (Kunstzone 2/3-2011) en Evert Bisschop Boele (deze Kunstzone)¹

Barend van Heusden

gestipt door Van Boxtel. In de inleiding van het theoretisch kader schetst Van Heusden de aanleiding van *Cultuur in de Spiegel*. De overheid bedacht de term cultuureducatie, bestaande uit kunst-, erfgoed- en media-educatie. Scholen kregen de opdracht doorlopende leerlijnen voor cultuureducatie te verzinnen, maar kwamen daar niet uit. RuG en SLO schoten vervolgens te hulp met dit onderzoeksproject.

Goed bedoeld. Maar welbeschouwd is het vreemd dat scholen, geholpen door een leger vakspecialisten en onderwijsondersteuners, er niet in slagen een overheidsvraag te beantwoorden. Wie daar vervolgens een zwaar onderzoeksproject op zet, sleutelt aan de verkeerde kant. Als scholen, vakspecialisten en onderwijsondersteuners geen antwoord kunnen geven, moeten we niet het antwoord verhelderen, maar de vraag onder de loep nemen. En de vraag is - dat toont Van Heusden zelf uitvoerig aan en wordt ook onderstreept door Schönau - beroerd. Ik vind de term cultuureducatie een abstractie of twee te hoog om in het onderwijs in doorlopende leerlijnen uit te werken, en de eronder vallende drie gebieden kunst, cultuur en media zijn onvergelijkbare grootheden. Dáár zit het probleem, niet in het onvermogen van het veld om doorlopende leerlijnen te bedenken. In mijn eigen discipline, muziek, krioeit het van de doorlopende leerlijnen. Ze zijn gebaseerd op onderzoek en zijn in de praktijk getest, en als er soms weinig van terecht komt, heeft dat eerder te maken met versnippering van middelen en ondergekwalficeerd personeel dan met het onvermogen leerlijnen te formuleren.

In dat opzicht ben ik huiverig voor de effecten van dit project. Goed onderzoek dat slecht beleid legitimeert, leidt niet tot een betere praktijk, ook niet als de theorie, zoals Schönau zegt, er in het werkveld in gaat als Gods woord in een ouderling. Het veld én de onderzoekers moeten zich voortdurend afvragen wanneer ze met beleid meedenken en wanneer ze gaan 'tegen-denken'. Met alle respect: we zijn soms te beleefd tegen onze beleidsmakers. Op de onmogelijke vraag naar een doorlopende leerlijn cultuureducatie was, in plaats van een onderzoeksproject, een welgemeend 'Fijn dat u aan, over en voor ons hebt gedacht, maar mogen wij bedanken?' een beter antwoord geweest.

Evert Bisschop Boele is musicoloog. Hij is als docent en onderzoeker verbonden aan het Prins Claus Conservatorium/Lectoraat Lifelong Learning in Music & the Arts van de Hanzehogeschool Groningen.
e.h.bisschop.boele@pl.hanze.nl.

Het project *Cultuur in de Spiegel*. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs (2008-2012) heeft als doel een theoretisch kader te ontwikkelen voor cultuuronderwijs, en een raamleerplan, in de vorm van een geheel van handreikingen die docenten in staat stellen met het kader te werken. Toen wij twee jaar geleden aan dit project begonnen, spraken we niet van cultuuronderwijs, maar van cultuureducatie, zoals te doen gebruikelijk was.

De term vond ik erg ongelukkig - niet vanwege het begrip *cultuur*, maar omdat ik de indruk had dat de term *educatie* suggereerde dat cultuuronderwijs iets van een andere orde is dan ander onderwijs. Omdat ik ervan uitga dat cultuuronderwijs gewoon onderwijs is, en geen bijzondere aanduiding nodig heeft, heb ik voorgesteld om voortaan van cultuuronderwijs te spreken.² Als projectteam hebben we vervolgens de daad bij het woord gevoegd.

De keuze voor de term *cultuuronderwijs* stond los van een andere kwestie, waar Diederik Schönau in zijn bijdrage over *Cultuur in de Spiegel* uitvoerig bij stilstaat, en die te maken heeft met de invulling van dat andere deel van de samenstelling: *cultuur*. Toen wij aan het project begonnen was ik mij er wel van bewust dat *cultuur* in de context van het onderwijs een paraplueterm was waaronder verschillende gebieden, waarvan de onderlinge samenhang niet vanzelfsprekend was, waren samengebracht. Het slordige gebruik van de term (zoals in de merkwaardige maar veel gebezigde combinatie *kunst- en cultuureducatie*) kon in de praktijk van het onderwijs tot problemen leiden - de inhoud van cultuureducatie was onduidelijk, net als de samenhang, en de doorlopende leerlijnen die men graag zou zien waren ver te zoeken. Je zou in zo'n geval natuurlijk, zoals Bisschop Boele ook suggereert, de hele term en daarmee het *vakgebied* cultuureducatie overboord kunnen gooien. Dat is echter niet gebeurd.

Ondertussen begon het bij mij wel te kriebelen, omdat ik er als cultuurwetenschapper van overtuigd ben dat de gebieden die onder de term *cultuur* waren geschaard, daar ook weer niet toevallig terecht gekomen waren. Kunsten, media en erfgoed (en literatuur, en musea,

enzovoort) hebben wel degelijk iets met elkaar te maken. Alleen zijn het niet, zoals het rijtje suggereert, gelijkwaardige grootheden. Door het begrip *cultuur* niet als een loos containerbegrip op te vatten, maar serieus na te gaan of, en wat *cultuur*, *kunst*, *erfgoed* en *media* met elkaar te maken hebben hoopte ik bij te dragen aan de versterking van de positie van - ik zeg het voorzichtig - vormen van cultuuronderwijs.

De betrekkelijk zwakke positie van het kunstonderwijs, en van andere vormen van cultuuronderwijs hangt volgens mij direct samen met dit vervelende gebrek aan helderheid met betrekking tot inhoud en samenhang. Dit gaat mij rechtstreeks aan, omdat de academische cultuurwetenschap aan het einde staat van diezelfde (leer)lijn. Het ontwikkelen van een inhoudelijke visie op cultuuronderwijs - in zijn verschillende vormen - leek mij dus een interessante uitdaging, onafhankelijk van wat de beleidsmakers met de term *cultuureducatie* voor ogen stond. Dat wij daarmee een paradigma-verschuiving hebben veroorzaakt, zoals Schönau stelt, zegt in dit geval vooral iets over het veld.

Ik zal hier niet de analyse herhalen die in *Cultuur in de Spiegel* te vinden is. Wel wil ik nog een paar punten benadrukken die daar misschien niet voldoende helder verwoord zijn. Vooraf echter nog dit: het gaat mij er niet om alledaagse begrippen opnieuw, en anders dan gebruikelijk te definiëren. Wat ik heb geprobeerd, is om de onduidelijkheid die het gevolg is van het alledaagse gebruik van sommige begrippen, te verklaren door de achterliggende verschijnselen - in dit geval *cultuur*, *kunst*, *media* - te analyseren. Het is wellicht niet altijd goed gelukt, maar wat mij voor ogen stond, was juist om te laten zien dat veel verwarring in het taalgebruik het gevolg is van de gelaagdheid en complexiteit van de verschijnselen. Ik ben het met Bisschop Boele eens dat dit de theorie moeilijk maakt. Maar anders dan hij vermoedt, is dat niet omdat ik *begrippen* anders definieer, maar omdat ik probeer de complexiteit van het *verschijnsel* *cultuur* (en *kunst*, en *media*) te analyseren. Uiteindelijk hoop ik natuurlijk wel dat ook het alledaagse gebruik van de begrippen, ook in de onderwijspraktijk, daardoor minder verwarrend wordt.

Het uitgangspunt van de theorie die in *Cultuur in de Spiegel* wordt uiteengezet - summier,